

SAMVAD E-JOURNAL

ISSN (Online) : 2583-8334

(International Peer-Reviewed Refereed Journal)

Volume 2, Issue-2, April to June : 2024

Published by Rangmati Publication

<http://www.rangmatipublication.com/>

ભારતમાં મહાત્મા ગાંધી રાષ્ટ્રીય ગ્રામીણ રોજગાર બાંહેધરી યોજનાનું પ્રદર્શન

ડૉ. જી. એસ. વાઢેર

સારાંશ (Abstract)

આ સંશોધન લેખમાં વિશ્વના સૌથી મોટા રોજગારી કાર્યક્રમ તરીકે મનરેગાનું મહત્વ અને તેનું પ્રદર્શન ભારતના સંદર્ભમાં વિશ્લેષણ કરવામાં આવેલ છે. આ વિશ્લેષણ માટે ભારત સરકાર દ્વારા જાહેર કરવામાં આવેલ સેકન્ડરી ડેટાનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. માહિતીનું વર્ગીકરણ અને વિશ્લેષણ કરતાં જાણવા મળે છે કે, મનરેગા યોજના ભારતમાં રોજગારી ઉભી કરવામાં અને તેમાં પણ ખાસ કરીને ગ્રામીણ અકુશળ મહિલાઓ માટે રોજગારી ઉભી કરવામાં અને આ મહિલાઓ માટે સ્ત્રી સશક્તિકરણના કાર્યક્રમ તરીકે ઉભરી આવેલ છે. સાથે આ યોજના ભારતમાં સ્થાયી સંપત્તિ નિર્માણમાં ખુબ સારું પ્રદર્શન જોવા મળે છે. આ યોજના પર્યાવરણ જાળવણી માટે એક માળખું ઉભું કરી રહી છે. યોજના ભારતના ઘણા રાજ્યોમાં ખેતી વિકાસ માટે જરૂરી એવી સિંચાઈ સુવિધા ઉભી કરવામાં પણ મદદરૂપ થાય છે.

યાવીરૂપ શબ્દો (Key Words)

સંપત્તિ નિર્માણ, મહિલા સશક્તિકરણ, પર્યાવરણની જાળવણી, કુદરતી આપત્તિ વ્યવસ્થાપન, રોજગારી

પ્રસ્તાવના (Introduction)

રાષ્ટ્રીય ગ્રામીણ રોજગાર ગેરંટી અધિનિયમ 2005, જેને પછીથી "મહાત્મા ગાંધી રાષ્ટ્રીય ગ્રામીણ રોજગાર ગેરંટી અધિનિયમ" (મનરેગા) નામ આપવામાં આવ્યું, એ એક અધિનિયમ છે જે ગ્રામીણ ભારતમાં "કામ કરવાનો અધિકાર" ની ખાતરી આપે છે.

મનરેગા માળખું જોબ કાર્ડ પ્રદાન કરવા માટે નોડલ એજન્સી તરીકે પંચાયતો સાથે ટકાઉ ગ્રામીણ અસ્કયામતોનું નિર્માણ કરવાની જોગવાઈ કરે છે. મનરેગાએ રોજગાર સર્જન દ્વારા ટકાઉ સંપત્તિ સર્જવામાં સફળતા મેળવી છે.

મનરેગા યોજનાની સૌથી મહત્વની વિશેષતા એ છે કે તે કોઈપણ ગ્રામીણ પુખ્ત વ્યક્તિને રોજગાર માંગના 15 દિવસની અંદર કામ મેળવવા કાયદેસર રીતે સમર્થિત બાંહેધરી આપે છે, જો કામ આપવામાં નિષ્ફળ જાય તો તેને 'બેરોજગારી ભથ્થું' આપવું પડે છે. આ માંગ-સંચાલિત યોજના કામદારોની સ્વ-પસંદગીને સક્ષમ કરે છે.

યોજના દ્વારા પરિવારને લાભ

YEAR	Household Worked Under MGNREGS (in Cr)	Average days of employment provided per Household	Average wage rate per day per person (Rs.)
2015-16	4.81	48.85	154.08
2016-17	5.12	46	161.65
2017-18	5.11	45.69	169.44
2018-19	5.27	50.88	179.13
2019-20	5.48	48.4	182.09
2020-21	7.55	51.52	200.71
2021-22	7.25	50.07	208.84
2022-23	6.18	47.83	217.9
2023-24	5.06	40.18	238.32

Source: <https://nrega.nic.in>

ઉપરોક્ત આંકડાકીય માહિતી જોતા જાણવા મળે છે કે, ભારતમાં મનરેગા યોજનાથી સરેરાશ પાંચ કરોડ કુટુંબો ને લાભ પ્રાપ્ત થયેલ છે. વર્ષ 2020-21 અને 2021-22 કોરોના મહામારી દરમિયાન કુટુંબ લાભાર્થીઓની સંખ્યા 7 કરોડ કરતાં વધારે જોવા મળે છે. કોરોના મહામારી દરમિયાન શહેરમાં રહેતા કુટુંબો ગ્રામીણ વિસ્તારોમાં સ્થળાંતર થયેલ હોવાથી તેમને રોજગારી પુરી પાડવામાં આ યોજના ઉપયોગી થયેલ હતી. યોજના દ્વારા વર્ષ દરમિયાન 100 દિવસની રોજગારી પુરી પાડવા માટે જોગવાઈ કરવામાં આવેલ છે પરંતુ સરેરાશ 40 દિવસ રોજગારી પુરી પાડવામાં આવેલ છે.

યોજના દ્વારા સંપત્તિ નિર્માણ

અત્યાર સુધીમાં રૂ. 7,78,25,311 મિલકતો બનાવવામાં આવી હતી. જેમાં ખાસ કરીને પશુ શેડ, ખેત તળાવ, કૂવા, બાગકામ, જળ સંરક્ષણ અને જળ સંચય, પરંપરાગત જળાશયોનું નવીનીકરણ વગેરે મુખ્ય છે. આર્થિક સર્વેક્ષણ 2023 જણાવે છે કે મનરેગા હેઠળ બનાવવામાં આવેલી સંપત્તિએ કૃષિ ઉત્પાદકતા પર સકારાત્મક અસર કરી છે.

પર્યાવરણ જાળવણી

હરિયાણીની પહેલમાં મનરેગા દ્વારા કાળજીપૂર્વક પસંદ કરેલ વૃક્ષોની પ્રજાતિઓનો સમાવેશ થાય છે. અહીં આયોજનાનું પરિણામ આશ્ચર્યજનક છે. એકલા તમિલનાડુએ 2014-2016 દરમિયાન લગભગ 5.8 મિલિયન રોપાઓનું વાવેતર કર્યું છે, જેમાં સરેરાશ 75% જીવિત રહેવાનો દર અને સતત જાળવણી કરવામાં આવી છે. છત્તીસગઢ, આંધ્રપ્રદેશ અને તેલંગાણા જેવા અન્ય ઘણા રાજ્યોએ સમાન પ્રભાવશાળી પ્રદર્શન કર્યું છે. મનરેગા દ્વારા હાઇવે/રોડસાઇડ પ્લાન્ટેશન પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કર્યું છે.

તેઓ કુદરતી આફતોના સંચાલનમાં ફાળો આપે છે. સુનામી હોય, મેન્ચોક્સ અને પ્લાન્ટેશન દ્વારા દરિયાકાંઠાના ધોવાણનું રક્ષણ હોય, પૂર-પૂર્કિંગ હોય કે બહેતર ડ્રેનેજ હોય, મનરેગાએ કુદરતી આફતોના સંચાલનમાં દૃશ્યમાન તફાવત લાવવાનું શરૂ કર્યું છે. ઉદાહરણ તરીકે, ઉત્તર આંદામાનમાં, સ્થાનિક સમુદાયો, જેમની સુનામીની યાદો હજુ પણ તાજી છે, તેમણે મનરેગા હેઠળ મેન્ચોક્સના પુનર્જીવન દ્વારા દરિયાકાંઠાના સંરક્ષણને આવકાર્યું છે. તમિલનાડુમાં, પવન અવરોધ તરીકે અને જમીનના ધોવાણને રોકવા માટે દરિયાકાંઠે વાવેતર મોટા પાયે કરવામાં આવ્યું છે.

મહિલા સશક્તિકરણ

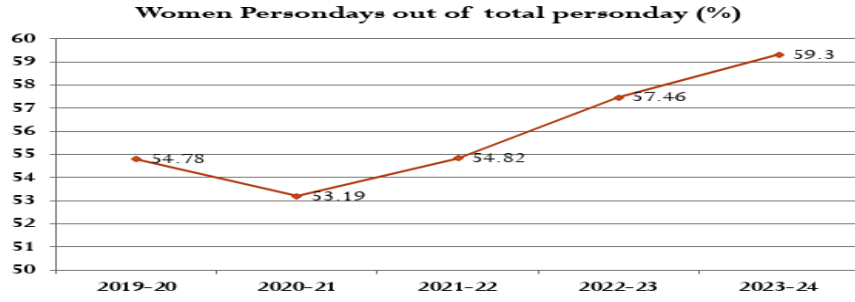
2006માં આ યોજનાની શરૂઆતથી મનરેગામાં મહિલાઓની ભાગીદારીમાં વધારો થયો. આ પ્રોગ્રામે અકુશળ કામદારોને મુખ્યત્વે મહિલાઓને 100 દિવસની વેતન રોજગારી પૂરી પાડવાની તક આપી છે અને એ પણ પ્રાથમિકતા આપી છે કે લાભાર્થીઓમાં ત્રીજા ભાગની મહિલાઓ હશે.

ભારતમાં મહાત્મા ગાંધી રાષ્ટ્રીય ગ્રામીણ રોજગાર બાંહેધરી યોજનાનું પ્રદર્શન

મનરેગાના પરિણામે, કૃષિ અને બિન-કૃષિ બંને ક્ષેત્રોમાં મહિલાઓના વેતનમાં વધારો થયો. 2020-21ની સરખામણીમાં 2021-22માં મહિલાઓની ભાગીદારીનો દર 53.19 થી વધીને 54.54 ટકા થયો છે, 2023-24માં મહિલાઓની ભાગીદારી વધીને 59.3 ટકા થઈ ગઈ છે.

સૌથી વધુ વેતન દર હિમાચલ પ્રદેશ રાજ્યમાંથી એટલે કે રૂ. 331 છે. પ્રતિ દિવસ અને સૌથી ઓછો છત્તીસગઢ અને મણિપુર રાજ્યનો છે એટલે કે રૂ. 204.

જેમ જેમ ગ્રામીણ મહિલાઓ કામ કરવાનું શરૂ કરે છે અને કુટુંબની આવકમાં ફાળો આપે છે, તેઓ વધુ સ્વાયત્ત બને છે અને જીવનના નિર્ણયો લેવાની ક્ષમતા ધરાવે છે.

Source: <https://nrega.nic.in>

સમીક્ષા

અઝીમ પ્રેમજી યુનિવર્સિટી દ્વારા ચાર રાજ્યો (બિહાર, કર્ણાટક, મહારાષ્ટ્ર અને મધ્યપ્રદેશ)માં હાથ ધરાયેલા અભ્યાસ મુજબ, મહાત્મા ગાંધી રાષ્ટ્રીય ગ્રામીણ રોજગાર ગેરંટી અધિનિયમ (મનરેગા) એ કોવિડ-19ને કારણે થતા આવકના નુકસાનના 20-80% સરભર કર્યા છે. -પ્રેરિત લોકડાઉન. વળતર આપવામાં મદદ કરી.

યોજનાની નિષ્ફળતાઓ મોટી સંખ્યામાં અધૂરા કામો: મનરેગા હેઠળ કામો પૂર્ણ કરવામાં વિલંબ થયો છે અને પ્રોજેક્ટનું નિરીક્ષણ અનિયમિત થયું છે. આ સાથે મનરેગા હેઠળ પૂર્ણ થયેલ કામની ગુણવત્તા અને સંપત્તિ નિર્માણમાં સમસ્યા સર્જાઈ છે.

જોબ કાર્ડ છેતરપિંડી: નકલી જોબ કાર્ડ, કાર્ડમાં નકલી નામોનો સમાવેશ, અધૂરી એન્ટ્રીઓ અને જોબ કાર્ડ્સમાં એન્ટ્રી કરવામાં વિલંબ જેવી ઘણી સમસ્યાઓ છે.

સંદર્ભ

<https://nrega.nic.in>

Peedikakandi, S., Prema, A., & Anitha, S. (2015). Performance of MGNREGS on income and employment of agricultural labourers. *Journal of Tropical Agriculture*, 53(1), 91-94.

Ajith, M. (2019). A Study On Origin And Performance Of Mgnrega In India–A Special Reference To Tamil Nadu. Think India Journal, 22(14), 3938-3942.

Salian, P. V., & Leelavathi, D. S. (2014). MGNREGA and women participation in Andhra Pradesh: performance and challenges. International journal of management and development studies, 3(5), 01-17.

Narayanan, S., Das, U., Liu, Y., & Barrett, C. B. (2017). The “discouraged worker effect” in public works programs: Evidence from the MGNREGA in India. World Development, 100, 31-44.

Sheahan, M., Liu, Y., Barrett, C. B., & Narayanan, S. (2018). Preferential resource spending under an employment guarantee: the political economy of MGNREGS in Andhra Pradesh. The World Bank Economic Review, 32(3), 551-569.